

BUDDHA-MÄNG BORGESEGA PÄEVAL KELL KAKS

0



namasti on ta oma töötoas, kuid kõnnib aeg-ajalt rahutult mööda korterit ringi. Ilma rahutusest ei sünniks midagi. Vastaspoolle on letargia, ükskõiksus, loobumine. Ta vajuks kokku nagu vettinud savikuju, oleks kui energiast tühjaks imetud patarei, närtsinud lill vaasis.

Ta kas seisab või istub, kuid enamasti istub. Ta ümber riulitel on raamatud. Mõnikord, kui vaikus toas on jõudnud täiuslikkuseni, kuuleb ta nende olemise vaikset häält: riul naksatab, kuskilt poetuvad tuttavad sõnad, katked ja mõtted, mis täidavad eetri ja otsekui laetudioonid sööstavad läbi teadvuse ergastatud välja.

Ning ühel hetkel pole enam sõnu ega mõtteid, ühel hetkel lakkab ta olemast füüsilises maailmas. Jäävad vaid nägemused ja värvid violetsest ergavpunaseni ning turvaline soojustunne, mis lähedane õnne kogemisega. Veel nädalaid tagasi olid teda tabanud vastupandamatud nutuhood, kuid nüüd suudab ta selle õnnetaju vastu võtta rahulikult meelel. Kuigi mitte alati — kui mingil seletamatul põhjusel on pööraselt valus, kui enam välja ei kannata.

1

On päev. Kui ta vaataks kella, võiks ta öelda ka täpse aja. Kell tiksus omasoodu, nagu seinapoole. Ta ei pööra kella ümber ega vaata. Ka tasku-uur seisab juba ammu. Ta ei tea sedagi, mis kuupäev on. Teab ainult nädalapäeva — on laupäev, ja see on kõik. Kuupäevadest pole tal kunagi selget aimu, selleks peaks ta süvenema kalendrisse. Kui peaks tekkima niisugune vajadus. Aga seda pole.

Ta teab, et on jaanuar, kuu teine pool. On keskpäev või mõni tund lõuna poole. Talvine päike on madalal, kuid erk, kiirgavkollane, joonistades välja taeva ja mere, mis sombuste ilmadega on ühte sulanud ja tinakarva. Veel paistab aknast tihe lumiste kroonidega männimets, selle taustal põlenud kloostri kolmnurkne viil ja päris akna all autotee ja bussipeatus ning võsa selle taga, inimesed peatuses.

Sageli seisab bussipeatuses ema. See on mitme liini ühenduskoht ja ema istub seal ümber teise bussi peale. Tema juures käib ema harva, mõnikord on ta koristanud tube, aga see on teda meeleheitele ajanud, sest pärast ei leia ta midagi üles.

Nad ei räägi palju, teinekord joob ema teed, istub vaikides. Kuid enamasti

seisab ema seal all ja vaatab ta akende poole, juba vana ja külmus. Sageli räsib teda karge talvetuul, rebib kraed ja kisub mütsi peast, ning ema tõttab oma kangete jalgadega mütsile järele. Ta on mõelnud, et peaks minema emale appi mütsi püüdma, aga on jäänud ja vaadanud, hinges kummaline pitsitav valu. Ema on talle ühtviisi lähedane ja kauge. On temast liiga palju vanem, oli liiga vana, kui ta tema sünnitas. Ema nägemine sisendab üksindust, ühel päeval võib ema äkitselt minna, ja tal pole enam kedagi, kes ühendaks teda inimeste maailmaga.

Teinekord talle näib, et ta polegi kunagi selles maailmas viibinud, et see on olnud talle alati võõras. Et kui ta paneks mantli selga ja läheks õue, saaks ta haiget nagu liiga äkki pinnale tõusnud tuuker. Tema on siin ja seal on seal. Need on talle tundmatud inimesed, kes seisavad seal all ja ootavad bussi. Päevast päeva ja öhtupimedaski. Sõidavad kuhugi ja tulevad kuskilt.

Eemal mere külje all on linn, mis öhtuti tuledes sätendab. See on olnud temagi sõitude siht, kuid linnas on teda alati vallanud hirm, et seal juhtub midagi niisugust, mis viib ta pikaks ajaks rööpast välja, ja ta ei suuda tulla tagasi iseen-dasse ja sulguda oma korteri üksindusse.

Et kirjutada romaani? Ta on sellele sageli mõelnud. Kirjutada midagi di-onüüsilist.

Võib-olla ta pelgab, et kohtab linnas Rhead?

Ammu aega tagasi kujutles ta, et kui teda ümbritseb palju naisi, võiks ta olla õnnelik. Nagu seda arvas ka Kapilavastu kuningas Suddhodana. (Neil päe-vil luges ta vanu india müüte.) Suddhodana ei tahtnud, et ta poeg Siddhartha saaks midagi teada maailma kannatustest, ja seetõttu kuhjas oma palcedesse kõike, mida arvas kannatusi peletavat; kauneid skulptuure, maale ja lilli, mida vahetati iga päev. Ning ta kutsus esinema muusikuid ja tantsijannasid (kelle vastu Siddhartha polnud nooruses kaugeltki ükskõikne). Sest ennustatud oli, et kui Siddhartha mõistab elu olemust, jätab ta maha oma kodu ja perekonna. Siddhartha polnud veel kolmekümmendki täis, kui ennustus täitus.

Võib-olla on temagi ummikteel ja ta ponnistused ei vii kuhugi? Võib-olla on ta asjata siia oma embrüosse sulgunud? Võib-olla peaks ta minema välja, maade ja merede äärde ja vaatama maailmale silma?

Oli aeg, kui rännutung tabas ta venda Kaarlet, kes abiellus ungarlannaga ja kolis Rumeeniasse. Peale seda nägi ta Kaarlet haruharva, kui too käis mõni-kord külas.

Hiljuti saabus vennalt kiri. Hiljem tuli neid talle veel viis ja sama palju emale. Ilmselt kirjutas vend kaks kirja korraga, sest kui ta juba kord selle töö ette võttis, otsustas seda ka põhjalikult teha.

Talle ja emale saadetud kirjad olid väga sarnased, vend kirjutas osa lauseid lihtsalt teise kirja ümber, sest milleks neid uuesti välja mõelda, kui uudised on samad. Need olid osalt ka kogu maailma uudised, sest see oli aeg, kui Rumeenia kihas.

Vend kirjutas: „Nüüd on ungarlased mässama hakanud, aga mina sellest osa ei võta. Ma pole ka ungarlane, kuigi mu lapsed vist on. Kuid ega naine mind eriti kergel käel välja lasegi. Tassib ise kõik koju, isegi õlut toob poest. Mina silkan ainult hommikul tööle ja tulen õhtul tagasi. Ja ega meil midagi erilist toimugi, nad mässavad rohkem seal Timișoaras. Meil siin Kolozsváris on vaikne. Ma töötan nüüd kudumisvabrikus mehaanikuna, üks nädal hommikul, teine õhtul. Õhtul on teinekord veidi hirm käia, igasuguseid marodööre on liikvel. Nii et istun muudkui kodus ja vaatan telekat. Või enamasti ei vaata ka, sest ega seal midagi erilist tule. Kõik on ju keelatud, midagi ei tohi näidata. Kui lehed on loetud, siis istun niisama, vaatan kuhugi otsekui unes, mõnikord aknast välja, kui on valge, aga mõnikord pimedal ajal pimedusse. Kui oled kaua vaadanud ühte kohta, siis hakkad nägema hoopis midagi muud. Võõraid maid, aga teinekord Eestit. Ja inimesi, kelle oled ammu unustanud. Ema näen sageli, ta on kuidagi vanaks jäänud. Kas on? Kindlasti pole sinagi teda eriti tihti näinud. Peaksid teda rohkem külastama. Ega tal ju peale sinu ja minu kedagi ole, aga mul pole praegu kerge siit liikuma pääseda. Sinu vend Kaarle.“

Ta ei tea isegi, mis temaga täpselt toimub, kui selge ülevaade on tal neist jõududest, mis valitsevad ta meele ja tahte üle. Küllap ta ei suudakski vastu panna, kui tuleksid tantsijatarid ja täidaksid ta sisimad soovid, mille tõrjumiseks ta pole piisavalt tugev. Ahvatlevad ja peibutavad teda. Nad pole tavalised tantsijannad. Nad jutustavad talle lugusid ammudest aegadest, mis uinutavad ta tähelepanu. Tulevad tasa hiilides, vaiksete raugete muusikahelide saatel, paljaste jalgade sahisedes, kellukate-pärilite tasasel kõinal. Riivavad teda pilkudega, riivavad kätega ta juukseid, täidavad ta sõõrmed võõraste parfüümidega ja hurmavad miimikaga.

Ta sunnib end mõtlema emale, aga mõte ei peatu, vaid kihutab kuhugi mujale. Rheale.

Mida ta mäletab Rheast?

Mingit valusat ja magusat tunnet korraga. Rhea on üks naistest, kes on ta elus olnud ja sealt siis ühel päeval läinud. Jäänud mälestusena, möödujana tänaval, parfüümipudelina, mis vedeleb endiselt ta vannitoas ja mida ta mõnikord nuusutab. Rhea on kui džinn, mis pudelist väljudes võtab kuju, omandab piirjooned, saab hääle. Muutub lihaks, mis ründab, nii et ta põgeneb vannitoast ja lööb ukse enda järel pauguga kinni. Aga ometi ta ei viska lõhnaõlipudelist minema.

Tagantjärele targana oskab ta öelda, et tegelikult elasid nad nagu kaks võõrast inimest, kes rääkisid kahte erinevat keelt. Ta pühendas Rhea kõigisse teooriatesse, mis ta peas keerlesid, kuid Rhea ei taibanud neist suurt midagi. Oma kirglikus soovis end väljendada ei pannud ta seda kaua aega tähele. Ta arvas, et peab lihtsalt rohkem vaeva nägema ja seletama, kuni ükskord hakkab Rhea teda mõistma ja haakub ta mõtetega. Lõpuks ta taipas, et inimesed sünnivad erinevatena.

Rhea ei saanudki aru, mida temast tahetakse, millest on tingitud see agressiivne tahe teda muuta. Ta ei taibanud, miks ei võinud ta olla niisugune, nagu oli. Miks teda ometi rahule ei jäeta, miks teda sunnitakse raamatuid lugema. Kas mees ükskord ei taipas, et temal, Rheal, on sellest kõigest kõrini?!

Juba pikka aega on olnud ta korter naistest tühi. Võib-olla sealt see plaan kirjutada dionüüsiline romaan, mis takerdunud temasse nagu kinnisidee ja täitnud teda kujutlustega. Täitnud kujutlustega kogu ta korteri. Pruugib tal vaid üksilmi kuhugi põrnitsema jääda, kui juba nad tulevad.

Algul liiguvad vaid nende silmad ja pea jäiga kaela otsas ning kurgu alla kokkupandud käed teevad erinevaid *mudra*id. Ning siis hõõritavad nad puusi ja heidavad endalt sari, ning pärlite kliriseses niuetel muutuvad aina pöörasemaks. (Kas polnud see Salome tants, mis sai Ristija Johannesele saatuslikuks?!)

Kui ta läheb, et tantsijaid korrale kutsuda, tabab teda otsekui halvatus. Ta ei saa pilku nende võppuvatelt rindadelt, mis kaetud sätendavate helmestega, nende higipiiskades hõõritavatelt kõhtudelt, nabaaugus kiirgavatelt kunstsmaragdidelt, nende puusadelt ja niuetelt, mis õhkuvad kuumas ja põletavas pilku.

Juba keerlevadki nad ta ümber ja rebivad mängeldes ta riideid. Ta teeb viimase katse neid minema ajada, aga nemad ei lähe, ja kas ta enam suudakski taltsutada endas lõkendama lõõnud kirge?

Nad paiskavad ta otsekui naljatledes vaibale ja ta näeb, kuidas rasvkude nende reitel vibreerib, ning määrivad teda kookosõliga ja salvivad võõralt lõhnava kreemidega, mis panevad ta pea pööritama, ning süütavad suitsuküünlaid, mille lõhn mõjub ühtaegu uimastavalt ja rahustavalt nagu plaadilt kostvad *sithara*-helid. Need viivad ta endaga kaasa, täidavad ta üha suurema erutusega, üha suurema selgusega, üha kirkama nägemusega. See pole tema, keda tantsijad võrgutavad, vaid Hommikumaa prints, kellele nad õpetavad armukunsti salajasi teadmisi.

Üks tantsijanna viskab endalt niudevöö ja heidab kaksiratsa ta peale. Ta tunneb tantsija reite niisket ja siidjat lähedust, ja sel hetkel kui naise üsk ta ümber sulgub, puudutab ta tolle sisemuses mingit tundlikku võpatavat looma, kes otsekui põgeneb ta eest, et samas truu ja alandlikuna tagasi tulla. Naise ihu ta käte all väriseb ja rinnad kummargil õlgade all riivavad kergelt ta pragunenud huuli. Tantsija silmad on suletud, üks käsi toetunud põrandale ja teine puudutamas ta kundalinit, sellega salapäraselt mängeldes, õrritades nagu unest ärkanud madu, valutekitavalt vajutades, nii et see valu jahutab hetkiti ta meeli ega lase sisse lipsata naudingut paotunud uksest, mille vahelt kumab sooja magusat valgust, virab punakaid sähvivaid nooli, mis valmis sööstma mööda ta selgroogu üles ja läbistama kõiki meeli. Iga kord, kui ta läheb, kistakse ta tagasi, ja iga kord läheb ta aina suurema jõuga. Kuni enam ükski takistus ei suuda vastu seista temas lahvatanud väele.

Üks tantsijatest jutustab loo kahest vaenutsevast kuningast, kelle väed on

kogunenud suurele väljale, et otsustavas lahingus lõpetada kauakestnud tüli. (See on pikk jutt, millest ta hiljem suudab teha vaid tagasihoidliku kokkuvõtte.) Lahingueelsel ööl eksib prints Rāma vaenlase leeri ja pimeduse varjus kohtab printsess Mārisā, kes on tulnud allikale pesema.¹

Printsess näeb allikaveel kuuvalguses peegeldumas Rāma pilti ja armub temasse, sest just niisugune on selle allika võluvägi, ja ka Rāma on otsekui armunootest tabatud. Suutmata teineteiselt pilku kiskuda, on nad koos kogu ülejäänud öö. Hommikul lahku läinud, palub kumbki oma isa, et ta lõpetaks vaenutegevuse ja et leppimus pühitsetaks Rāma ja Mārisā abieluga. Kuid siin sekkuvad demonid ja rahu sobitamine ebaõnnestub. Hommikul seisavad vaenutsevad väed vastakuti, iga hetk on algamas lahing, võimsad pasunad on valmis puhuma avasignaali ja juba kõmisevad litaunid, kuid siis sööstavad Rāma ja Mārisā kahe vaenuväe vahele ning armulikud jumalad peatavad aja.

Targad on ennustanud, et Rāma isa võidab lahingu, kuid kaotab poja. Siiski peab Rāma ja Mārisā ühendusest sündima võimas valitseja, kes ühendab vaenutsevad pooled. Mārisā isa peab niisugust ennustust teotuseks ja hetkel, kui Rāma ja Mārisā on jõudnud teineteise embusse, heidetakse Rāma pihta mustmiljon oda, mis aga seiskuvad õhus, sest just sel hetkel peatub aeg. Rāmas ja Mārisās ühinevad jumalad Šiva ja Devi, täites neid oma kosmilise energiaga. Nende võimuses on elada väljaspool aega, teises ajas, mis kulgeb esimese aja sees, kuid pole ometi seesama aeg. Nad on koos täpselt üks tuhat aastat, mille jooksul ühes katkematu õnnetundega purskab Rāmast mustmiljon seemet, millest üks viljastab Mārisā. Tegelikult on see vaid tühine viiv — armastuseks ei piisa tuhandestki aastast —, kui juba hakkabki aeg uuesti liikuma ja üks oda haavab Rāmat surmavalt.² Kuid Rāma ei sure veel. Need vaenutsevad väed teine teisel pool ongi Šiva ja Devi, kelle ühinemisel katavad maad tohutud tolmutpilved ja taevaski muutub mustaks ja sõjahääl on ühinenud kui üheks võimsaks kaeblevaks kisenduseks, mis tuleb nagu Rāma enda suust, kurb, ahastav, täis igavikulist meeleheidet, hetk enne kui ta elust lahkub ja ta liikumatu keha jääb naise keha kilbina varjama.

Ning tema tunneb, et need on tema seemned, mis sedaviisi purskavad, voolavad ta ihust ega peatu.

¹ Rāma, kellest siin juttu, ei ole mitte toosama legendaarne kangelane, kuningas Daśaratha poeg ja jumal Viṣṇu kebastus, kellest pajatab „Rāmājana“; ka Mārisā pole too joogi Kandu ja nimef Pramlocā tütar, kellest kõneleb „Viṣṇu Purāṇa“. Seda legendi pole kirjas üheski suuremas eeposes ega pajata sellest vedad. Küllap on see niisama ebareaalne kui tantsijanna, kes loo jutustab.

² Kunagi hiljem, kui ta mingil seletamatul põhjusel võtab raamaturiinlilt õhukesed vilhud Jorge Luis Borgese juttudega, leiab ta ühte vilhkudest lahti liitues jutu nimega „Salaine“, mille motiiv sarnaneb hämmastavalt siinsega. Selles jutus palub Praha juut Jaromír Hladík, kelle Gestaapo 1939. aasta märtsis vahistas ja surma mõistis, et Jumal annaks talle veel ühe aasta ja ta võiks lõpetada oma näidendi „Vaenlased“. Jumal võtabki Hladíkit kuulda ja hetkel, kui mahalaskjate piissitorid Hladíkule koonduvad, peatab Jumal aja. Borges ise on toetunud koraanile, tsiteerides II peatüki 261. salmi: „Ja siis surmas Allah ta sajaks aastaks ja laskis tal üles tõusta ja küsis: „Kui kaua viibisid sa nõnda?“ — „Päeva või paar,“ vastas tema.“

Ühtäkki pole miski enam endine. Ta vaatab oma tuba, nagu näeks seda esimest korda. Laual on tass jahtunud teega, lasu pabereid, käärid, kustutuskumm, koraan, klambrilööja, liimituub, vihud Borgesega, Rajaram Saletore „Indian Culture“ ja veel kümneid raamatuid. Ühelt riulilt vaatab talle vastu kullatud Buddha, süles kuivanud roos ja jalge ees pisike puutiiger, mille ta leidis kunagi New Yorgi Kuuendalt avenüült. Tiigri seljas on rõngad, millega seda võib kaela riputada, kuid ta pole seda kunagi teinud. Ta ei tea, miks loom peaks olema Buddha jalge ees, kuid millegipärast see sobib sinna.

Ta on õnnelik nüüdki. Kui ta peaks end kellegagi võrdlema, tunneks ta end ühe väljavalituna paradiisi väljadel. Paradiisi võib end mõelda, sinna võib end kujutleda igäüks. Paradiis on ekstaatiline uni, iscendasse suletud maailm, milles puudub pürgimus. Pole vaja oodata surma ega ülestõusmist määramatus tulevikus või uidelda allmaailma keerulisi teid pidi. Paradiis on illusioon, väljapääsuta nägemus.

Kas pääsebki keegi välja unest?

Aga siin lõpevad sõnad.

Ta võtab laualt tassi ja rüügab jahtunud teed.

Ei sõnadel ega ajal ole mingit tähtsust. Mõlemad on inimeste välja mõeldud. Sõnad on vaid märgid, mis parima tulemuse korral tähistavad seda, mida sõnadega pole võimalik väljendada. Nii võib sõnade taga avaneda ruum, mille tähendus on tajutav üksnes teadvuse sügavuses. Nõnda on ka aeg tegelikult ruum. Ainult primitiivses tajus kulgeb aeg tasapinnaliselt ja ühesuunaliselt. Ent nii on aja sisu jäänud ammendamata. Oma sisult on aeg tühi; tühja ruumi aga on võimalik paigutada mida tahes. Tegelikult on igas hetkes kogu aeg, kogu olemine, universumi sünd ja surm, selle pulseeriv kulg ja inimkonna ajalugu, mis on vaid kaduvväike osa kõigest olnust. Igas inimese mälukvandis sisaldub kogu aja kood. Ajas võib viibida nagu vees, mis koosneb lõputust hulgast ajamolekulidest. Kõik on korraga. Ta elab läbi eilset, täna ja homset. Ja mõnel hetkel, kui ta mäls lahvatab ammuseid mälestusi, tundub talle, et kõik, mida ta praegu teeb ja tunneb, on juba kunagi olnud, et ta on seda läbi elanud koguni rohkem kui üks kord. Et see aeg on juba olnud. Et see aeg on üks ja seesama aeg. Et aeg ei ole kuidagi eristatav. Ta teab teda ühtäkki vallanud selgusega, et seda aega ja hetke elab ta läbi veel lugematuid kordi, see hetk on osa igavesti toimuvast protsessist.

Mida ta teab dionüüsistest romaanidest? Või kuidas peaks neid kirjutama? Kuidas võiks tänapäeval ette kujutada salapärast kultust, millest võtsid algselt osa vaid naised? Kujutada nende ekstaatilisest tantsu, talitsematut orgiat, vallandunud painete tormihoogu, mässu meeste valitsetud maailma vastu?

Ta vajub üha enam oma kujutluste kütkeisse ja näeb öösiti orgiastilisi unenägusid, häbenedes hommikul oma kontrollimatuid seemnepurskeid.

Dionüüsia on olnud saladus, mida ta tahtnuks avastada, lahti murda, millesse sisse elada. Isegi kui naised ta tapnuksid ja rebinuksid tükkideks, nagu nad tegid Teeba kuninga Pentheusega, kelle verise pea viis saagiks koju Pentheuse enda hullunud ema. Varajane dionüüsia polnud hoopiski kaunis, seda ei saa võrrelda india tantsudega — *kathakali, manipuri, bharat natjani*'ga.

Ta on ikka mõelnud, et need erinevad asjad toimusid samal ajal ega puutunud peaaegu üldse kokku ega mõjustanud teineteist, kuigi Kreeka ja India polnud teineteisele võõrad. Ka Dionysose retked ulatunud Indiani välja. Võib-olla on Šiva ja Dionysos üks ja seesama? Kas ei kattu vähemasti osa nende aspekte? Kuid Šivas on ka mõistuslik alge, mida Dionysoses pole. Šivas on ühinenud nii loomine kui ka purustamine. Dionüüsia aga on vastandumine kõigele mõistuspärasele ja talitsetule, on vabanemine kammitsast, ürgse loomuse vallandumine. Ainult rafineeritud mõistus võiks viia selle loomuse võitmiseni, aga see pole kõigile jõukohane. Algeline teadvus piirdub vaid keha alalhoidmisega, tema ümber teatud mugavuste ja kindlustunde loomisega. Lind chitab endale pesa ja inimene koja, et selle varjus paarituda ja paljuneda.

„Ja mis siis?!“ ütles Rhea. „Milleks vaevata end veel millegi enamaga?!“ Rhea maniküüris oma küüsi ja vaataks teda pilklikul pilgul, sisemiselt veendunud, et ta on mehe alistanud. Mees elab tema reeglite järgi, söandamata või viitsimata vastu vaielda. Enamasti allutab rumal targema, rumal ammutab oma jõu primitiivsetest allikatest; targa vaim on nagu habras klaaskera robustsete jõudude kütkeis. Kuid see on asja üks aspekt.

Tegelikult oli Rhea enesekindlus ainult näiline koorik, abitu enesekaitse võimalike rünnakute vastu. Aeg-ajalt vaevas Rhead paranoiline rahutus, hirm, et kontaktis mehega leiab negatiivse lahenduse ja ühel päeval jätab mees ta maha. Mõnikord tabasid naist põhjendamatud hüsteeriahood ja ootamatud mälukatkestused: ta ei taibanud ühtäkki, kus ta on või miks ta seal on, ega tundnud kedagi ära. Niisugused amneesia puhangud olid siiski harvad ja lühiajalised. Ent üks oleks võinud kujuneda saatuslikuks: üle tänava minnes astus ta lihtsalt autole ette — võib-olla oli unustanud liiklusesse kätketud ohud? Ta paiskus üle auto kapoti, kuid viga ei saanud ja põgenes. Lõpuks leidis ta end kellegi ukse tagant ja andis kella. Ukse avas keegi mees, kes kutsus ta sisse. Alles siis tundis Rhea mehe ära: too oli nõelravija, kes teda varemgi aidanud. Mees torkas Rhea vabisevasse kehasse nõelu ja alles seejärel naine rahunes ja suutis juhtunut meenutada.

„Võib-olla ma suren varsti,“ ütleb Rhea ühel päeval. Heidab voodile, paneb käed kukla alla ja vaatab lakke. Ja tema ei tea, mida teha või mõelda: kas ta peab seda teadet tõsiselt võtma? Ta heidab Rhea kõrvale ja vaatab samuti lakke. Vaikus kummub nende üle, ainult voodivedrud pinisevad väsinult. (Ta ei mäleta, kas naine ütles seda enne või pärast autoõnnetust. Ent võib-olla jälitab surmahirm naist kogu aeg?) Ta paneb pea naise rinnale ja kuulab ta südame tukseid, need rahustavad teda nagu embrüos loodet, kellele ema organism on kogu

universum: süda tuksub selles nagu kell, määrates olemise rütmi ja aja.

Rhea rapsab end voodilt üles ja läheb kööki, kolistab seal nõudega, kallab mahla klaasi.

„Sa ei mõtle seda ju ometi tõsiselt?!“ ütleb tema. Ta kume hää l kaigub toas, kajab koridorides, vaibub. Ta kuuleb, kuidas köögis kukub klaas põrandale ja puruneb. Kui ta läheb asja uurima, pörkub ta Rhea õudust täis pilgule. Rhea on surunud ühe klaasikillu pihku ja põrandale tilgub verd. Ta seisab mõne hetke halvatult, siis naeratab nagu pahandust teinud lapsele, suudleb Rhea põski ja silmi. Klaasikild kukub kilisedes põrandale.

Võib-olla see oli viimane meeleheitlik karje, viimane katse temaga kontakti leida. Ise teed otsides polnud ta tulnud kunagi selle peale, et ka naine üritab omal viisil temani jõuda. Nende teed lihtsalt ei kohtunud, need liuglesid eri tasandil, mida mööda nad pikka aega küll lähenesid teineteisele, kuid lõpuks ikkagi möödusid ja kaugenesid jäädavalt. Hirmust saada maha jäetud lahkus naine ühel päeval ise.

Hiljem on ta naist mõnikord kohanud. Tolle väikesed lapsed (uuest, õnelikust abielust?) täidavad teda kummalise ebalusega, vaatavad teda suurte uurivate silmadega.

Juba teist päeva tõlgib ta Borgese esseed. Romaan ei edene, ilmselt puudub temas sisemine valmidus seda kirjutada. Võib-olla on ta hiljaks jäänud; võib-olla ei huvita dionüüsiad teda enam niivõrd, et panna teda sellele keskendumale. Ta on sellest üle kasvanud, saanud kellekski teiseks?

Esseekogu „Uued juurdlused“ 1966. aasta ingliskeelsest väljaandest, mis trükitud New Yorgis, valis ta mitmest võimalikust välja „Legendi vormid“, mis kõneleb Buddha-müüdi emanatsioonidest. Kas see on juhus või teadlik pürgimus? Kuid aja möödudes polegi sel enam mingit tähtsust; võimatu on neid kahte tagantjärele eristada.

Legend Buddhast on läbi teinud mitmeid arenguid ja jõudnud ka Euroopa kirjandusse. Tema arvates on olulised legendis sisalduvad neli märki, neli tähendust: vanur, haige, surnu ja munk. Kolm esimest osutavad vananemisele, haigusele ja surmale ning neljas näitab teed valgustusele. Kõik inimesed teevad läbi kolm esimest astet, aga enamik ei jõua iialgi neljandani. Kuid suur osa ei tunnista ka vananemist, haigust ega surma. Alles rängad kannatused panevad neid süvenema neljandasse märki, vaevatuna otsima väljapääsu olemise koor-mast. Nõnda on nad otsekui pimedad, kes saavad surma serval nägijaks, kui neis on niisugune pürgimus.

Ta tahaks panna pea Borgese süle ja vaadata tema pimedatesse silmadesse. Ka Borges oli pime, kui ta ükskord vanaks jäi. Kui ta sai nägijaks? Mõistis maailma oma vanaduse tarkusega?

Ta kuuleb Borgese rasket, kähisevat hingamist, näeb ta tühja pilku suundumas akna ergavasse valgusesse. (Kas pime tajub valgust? Või päikesekiirte soojust?) Näeb, kuidas Borges neelatab ja kõrisõlm ta nurgelise lõua all liigub.

Kõik Borgese näos on suur ja võimas nagu Borges isegi: rasked silmalaud puhmaskulmude all, sügavad vaod põskedes ja suunurkades, kõrge laup, paksud huuled, võimas nina. Pimedus on otsekui oreool ta ümber, ta aupaste, tema märk. Oma jutus „Surematu“ on Borges pannud antikvaar Joseph Cartaphiluse suhu sõnad, mis võiksid puudutada teda ennast: „Ma olen olnud Homeros, peagi saab minust Eikeegi nagu Odysseusest, peagi muutun ma kõikideks: minust saab surnu.“

Homeroose üle on palju vaieldud, on kaheldud ta olemasolus, selles, et just tema on „Iliase“ ja „Odüsseia“ autor, kuid mitte keegi pole kahtluse alla pannud tema pimedust. Teda on kujutatud müütilise raugastunud ja pimedada luuletajana, kes võis elada kus tahes. Alles viimasel ajal on hakatud pidama tema elupaigaks Väike-Aasia linna Smürnat, kust pärineb ka Joseph Cartaphilus. Kuid vaevalt et see mängibki mingit rolli, kõik inimesed on rändurid, neist igaüks on lõpuks vaid müüt kellegi mälus või mälestus oma eelmistest eludest aina edasipõrlevas elurattas.³

Kindlasti pole see juhus, et ta vend Kaarle elab just Kolozsváris. See on vana Ungari linn Transilvaanias, mis nüüd on Rumeenia käes ja kannab rumeeniapä-rast nime Cluj-Napoca. Sellel maal on elanud daaklased ja selle on vallutanud roomlased, see on sõltunud Türgist ja kuulunud Austriale, temast on läbi rännanud seekeleid, sakslasi ja valahhe, seal on uidanud vampiire ja võõraid valitsejaid, teda on valitsenud vürst Dracula. Transilvaania on nagu magnet, mis tõmbab kõiki rändajaid.

Kaarle kirjutab: „Mõnikord, kui lapsed tulevad õuest tuppa, ei tea nad korraga, mis keeles minuga rääkida. Üldiselt me räägime ungari keelt, aga lapsi on õuel igasuguseid. Meie naabruses elab palju türklasi ja rumeenlasi ja lapsed räägivad nende kõigiga. Neil on tekkinud mingi oma salakeel, mida mõistavad ainult nemad. Ma olen üritanud neile õpetada ka eesti keelt, aga seda nad eriti ei talu. Ma olen siin ainuke võõras, keda ei mõista mitte keegi. Oli rumalus sattuda just Rumeeniasse, aga saatus ju ei vali. Ma ihkasin suuri linna ja suuri maid, kuid jõudsin siia Transilvaania kolkasse. Margot on muidugi armas, kuigi ta on peale Peetri sündi üleliia kosunud. Üldiselt on meiega kõik korras. Ka rahutusel on nüüd lõppenud. Pärast imperaator Nicolae tapmist on ka Timișoara ungarlased rahunenud. Ma mõtlesin Ceaușescut ja Temesvári. See on keeruline, kui asjadel on nii palju nimesid. Sinu vend Kaarle.“

³Juba nimetatud „Surematu“ kirjutab Joseph Cartaphilus: „Rändasin mutes kuningriikides ja impeeriumides. 1066. aastal võitlesin Stamfordi sillal, kuid ma ei mäleta enam, kas Haroldi malevas, keda peagi ootas tema saatus, või siis tolle õnnetu Harald Hardråde poolel, kes peagi vallutas kiuis jalga või natuke rohkem Inglismaa pinda. Hidžra ajaarvamise seitsmendal sajandil elas in Bulaqi eeslinnas, kus ma mingis keeles, mille olen unustanud, ja kalligraafiliste tähtedega, mida ma ei tunne, kopeerisin aeglaselt lugu Sindbadi seitsmest meresõidust ja pronkslinnast. Kuskil vanglaõuel Samarkandis mängisin ma väga palju malet. Bikaneris tegelesin astroloogiaga, samuti Böömimaal. 1638. aastal olin Kolozsváris ja hiljem Leipzgis.“ Nende tähelepäeväärsete ridade eest võlgneb eesti lugeja tänu suurepärasele romaani keelte tundjale ja tõlkijale Ott Ojamaale, kelle roll borgesiana levikule Eestis pole mitte väike.

Ta loeb kirja aeglaselt Borgesele ette. Surnute puhul pole keel tähtis, küllap Borges mõistab teda sõnadetagi. See on neljas kiri.

„Igaühele antakse tema kolm märki, enne kui tuleb neljas,“ ütleb Borges prohvetikult. Võib-olla oli Borges oraakel, enne kui temast sai Homeros, enne kui ta Smürna antikvaar Joseph Cartaphilusena kirjutas oma tähelepanuväärse käsikirja, enne kui ta Rooma sõjatribuunina otsis jõge, mille vesi teeb surematuks. „Kui ta vähegi mõistab nende märkide tähendust, tuleb tal otsustada, kas minna, seista vastu talle väljakutse esitanud saatusele või leppida sellega, mille pärandab talle juhus. Tuleb möönda, et Hamlet polnud esimene, kelle ette kerkis niisugune dilemma.“ Borges tõmbab vilisedes hinge, enne kui jätkab: „Kujutle, et sa oled olnud kaua aega teadvuseta ega tea ärgates korraga, kus asud, kui kõrgel või kui madalal, üleval või all, elus või surnud, füüsilises või eeterlikus maailmas. Ja siis ilma pikemalt kaalumata, mingil põhjendamatul ajel sööstad sind ümbritsevasse pimestavasse valgusesse, teadmata, kas sa kukud kuskilt kõrgelt või oled lebanud hoopis ergaval kõrbeliival, päikesest pimestatud, ja langed otsekui vatti, pehmesse, sooja, igavesse, lõpmatusse. Millist määratud otsustavust see nõuab sellel hetkel. Sa tead ainult, et su minck on õige, et sa ei saa teistmoodi, veendunud, et su julgust kroonivad õilsad viljad.“

Ta seisab akna all seljaga Borgese poole. Ta pilk uitab üle kargete lumiste väljade, üle sinava jääkaaneta mere. Kuskil riiuliserval tiksud kell, ta läheb ja kecrab selle näoga enda poole, see näitab kaks. Aeg kulgeb, aga ometi ei ela ta selles ajas. Ta elab seal, kus elab Borges ja lugematud müüdid, mis võlunud neid mõlemaid ühtemoodi. Oma „Legendi vormides“ on Borges vaaginud tõelisuse ja müütilise vahekordi ning nende mõju hilisemale ajale. Nende mõju universaalsele ajale? Ta võiks Borgesele paljudes punktides vastu vaielda, aga sellel pole enam mingit mõtet. Borges on oma „Odüsseia“ valmis kirjutanud, keegi ei saa seda enam muuta. Borges on surematu. Ja kui ta sünnibki lõputult uuesti, pole ta enam kunagi Borges. Ja kui ta enam ei sünni, on temagi saanud budaks.

„See on liigutav, et õpetuseratas hakkas pöörlema ühest nii lihtsast nägemusest,“ ütleb Borges. „Lapsena ühel päeval õunapuu all istudes ja vaadates, kuidas ta isa künnab, tabas Siddharthat korraga imeline puhtuse ja ilu tunne. See meenus talle kunagi hiljem, kui ta oli juba ammu kodust lahkunud ning aastaid pühendunud askeesi kõige piinarikkamaile vormidele. Just see lihtne nägemus avas korraga ta silmad. Sel hetkel oli ta juba nälgjast nõrkemas ja mõistis, et niisugusel teel võib ta pigem surra kui valgustuseni jõuda. Viigipuu alt, kus Siddhartha istus, leidis ta karjuse tütar Sudžata, kes andis talle keedetud riisi ja piima. Siddhartha loobus enda näljutamisest ja otsustas, et ei tõuse viigipuu alt enne, kui on mõistnud Tõde.“

Borges vaikib pikki minuteid ja vaatab mittemidaginägevate silmadega kaugusesse. Lõpuks ta jätkab: „Nägemus kündvast isast oli nii puhas ja nii selge, nii imelihtne, et selle kirjeldus ei avaldanud inimestele mingit mõju.

Seepärast on suutrad teinud juhtunust enneolematu müsteeriumi. Kuid ei maksa unustada, et igal asjal on ka oma allegooriline tähendus. „Khuddakanikāja“ kolmandas osas „Udānas“ kirjeldatakse, kuidas Siddharthat ründasid korraga kõik kurjad jõud. Tema ette ilmus koletuid deemonid, kes üritasid teda hirmutada nii oma võika välimuse kui häälega. Nad loopisid ta pihta kive ja heitsid nooli, vehkisid kaigastega ta silme ees ja sülitasid tuld ning tõrva ja rebisid puid maa seest koos juurtega. Nädalaid sadas vihma, müristas kõu ja sähvisid valgud, maa Siddhartha ümber mattus vee alla. Et Siddharthat vihma ja külma ees kaitsta, mähkis end seitsme keeruna ta ümber madude kuningas Mukhalinda, kes tormi lõppedes muutus kauniks noormeheks ja esimesena Siddharthat, budaks saanut, kummardas. Tegelikult sümboliseerib see võrdpilt kundalini–energia spiraalset tõusu teadvuse puhastesse sfääridesse ja võitu madalate ajede üle. Kaunis noormees on aga Siddharthat vallanud tajumuse personifikatsioon. Ühtäkki mõistis Buddha maailma olemust. Ent kulus veel viis nädalat, enne kui ta otsustas ka teisi oma õpetusse pühendada; Buddha polnud veendunud, et suudab oma kogemust edasi anda.“

Õhtupäike on värvunud puude lumised ladvad kummaliselt kollaseks. All bussipeatuses seisab ema ja vaatab üles. Bussiootajad kopsivad külmast jalgu kokku või käivad edasi–tagasi, kuid ema on liikumatult paigal, tuttavlikult kühmus, kõrge krae tuulevarjuks üles tõstetud. Tal on tahtmine minna alla ema juurde ja teda kallistada, aga ta teab, et ei tee seda. Ema ei mõistaks teda, oleks üllatunud ja temal tekiks piinlik tunne, nagu ta oleks rikkunud ühiselu reegleid. Piidleb teda krae varjust, on mõtteis, võib–olla pisut heitunud. Ema on juba aastaid üksi elanud, nad on mõlemad nagu kodutud lapsed. Neil pole kedagi, kes võiks neile öelda, kuidas peab sündima, kuidas elama ja kuidas surema. Kuigi juba Buddha teadis seda.

Ootamatult ütleb Borges ta selja taga: „Kolmandal sajandil enne Kristust saatis kuningas Ašoka misjonärid makedoonia kuningate juurde. Ašoka kolmeteistkümnes edikt nimetab viite kuningat: need on Antijoka, Turamaja, Antikini, Maka ja Alikasudara.⁴ Pühi mehi liikus kõikjal kolme tuhande miili ulatuses Ašoka paleest, dharmat õpetus pidi jõudma nii lähedale kui kaugemale, Pandžabi ja Babülooniasse, Väike–Aasiasse ja Süüriasse, Egiptusesse, Rooma ja Kreekasse. Polnud kohta, kus ei leidunud pühamehi, aga ometi pole neist jäänud mingit märki. Võib–olla nad kõik tapeti armutult.“

⁴Borges kasutab siin indiapäraseid nimesid, mis kirjas algse tekstis. „The Edict of Ashoka“ 1959. aasta (University of Chicago) väljaande tõlkijad ja kommenteerijad N. A. Vicam ja Richard McKeon identifitseerivad neid aga järgmiselt: Antijoka — Antiochos II Theos, Süüria kuningas (261—246 e. Kr.); Turamaja — Ptolemaios II Philadelphos, Egiptuse kuningas (285—247 e. Kr.); Antikini — Antigonos II Gonatas, Makedoonia kuningas (278—239 e. Kr.); Maka — Magas, Küreenee kuningas (300—258 e. Kr.); Alikasudara — Alexander, Epeiruse kuningas (u. 272—258 e. Kr.). Ohuline on märkida, et toodud dateeringud võimaldavad umbkaudu määrata ka edikti ilmunise aja: aasta 258 on viimane tähtne, mil nimetatud edikti võis esitada kõigile kuningatele korraga.

Ta on mõelnud, et peaks kirjutama romaani oma emast. Ka too on naine, aga ta pole seda kunagi niiviisi tajunud. Emal on olnud oma elu, millest tema ei tea midagi, sest selleks ajaks, kui maailma olemasolu talle selgeks sai, oli ta isa juba surnud ja ema suhted võõraste meestega kulgesid kuskil elu salakoridorides, mille keerdkäikudesse teda iial ei pühendatud. Parimal juhul jõudis temani ainult ema seletamatu nutuhoog.

Ka seda vana kühmus kogu, kes seal akna all ühtelugu seisis, oli kunagi ihaldatud, kuigi see ehk tundus võimatu. Küllap oli emagi nõtkelt tantsinud, sööstnud kellegi embusesse, sulanud õnnest ja armastanud ning temasse olid pursanud miljardid seemned, millest mõned ta oli eluks kandnud. Olid tunginud ta rakkudesse, vorminud oma geenide järgi ta nägu, millest ta oli otsinud märke ema vanadelt fotodelt. Ta ei tundnud neid inimesi ema ümber — ta töökohas, puhkuseraisidel, tänaval; koguni pelgas neid ja hoidis emale, kartes võimaliku konkurendi avalikukstulekut. Sest võib-olla oleks ta hakanud toda inimest vihkama nende hetkede pärast, mida too talt võttis: ta nägi ema väga harva, enamasti vaid varahommikul või hilisel õhtupoolikul, ent mõnikord ka öösel, kui painaja ta unest äratas ja ema tuli unsegasena teda lohutama. Ta kasvas inimeste keskel, kes hoolisid temast üpris vähe; ta mäletab paljusid naabritädisid ja mängukaaslasi tänavalt, kellega ta juba ammu enam läbi ei käinud. Ema on jäänud. Võõras ja tuttav ühtaegu.

Ta pole kunagi üksindust peljanud, ikka ja jälle on ta täitnud selle oma nägemustega, mis on kirkamad hetkedest, mida elu talle pakkunud. Ta kõrval on olnud naisi, kes on tulnud ja läinud, suutmata millegagi ta üksindust täita või asendada ta nägemusi. Ta on tajunud, kuidas ta *ego* pörkub vastu tulnuka mina-teadvuse purustamatut müüri, tundnud kriipivat valu ja nukrust. Kõik on olnud petlik uni — näilik kooselu samavõrra kui kaemuslikud nägemused, mis oma vastupandamatu õnnetajuga ta meeled segi patsanud.

„Igaühele antakse tema kolm märki,“ kordab Borges. Ta on neile sõnadele nii kaua mõelnud, et nüüd on need samavõrra ta enda sõnad. Aja möödudes polegi sellel enam mingit tähtsust. Tema ja Borges on üks ja seesama, ta on Borgese välja mõelnud. „Neljandani jõuavad vaid vähesed,“ kostab toas kume hää. „Aga need kolm esimest on kõige tähtsamad, sest neist ei pääse keegi. Ka sinul pole oma märkidest pääsu. Võib-olla need ongi sulle juba ilmunud. Või mõni neist. Mina olen haigus ja pimedus, aga su ema on vanadus. Veel on kolmas märk puudu. See on surm. Keegi peab surema. Võib-olla keegi su ümbert, et sa taipaksid, et surm on sinugi lähedal, hingab sinugi kuklasse, juba sirutabki kätt. Irvitab su rumaluse üle, et sa ei kiirusta ega uuri välja neljanda märgi tähendust, enne kui on hilja. Hahahaha, naerab su üle. Aga buda munk tuleb kui viirastus üle lumiste väljade, külmakartmatu, ära eksinud siia kaugele põhjamaale, ja sina mõtled, mida tal siia asja. Mida ta teeb nii kaugel Tiibetist ja Indiast? Mida ta otsib siit? Miks ta ära ei lähe? Kerigu ta ometi kus kurat! Eks ole, just nii sa

ütleksid oma tavalisel moel?! Saadaksid ta tagasi kõige nelja tuule poole. Aga enne peab keegi surema...”

Ja ta mõtleb, et võib-olla on see Rhea. Kas ta armastab Rhead ikka veel? Sest kõik, keda ta on armastanud, on mingil moel läinud. Võib-olla unustab Rhea ühel päeval elamise tahte, unustab sisse ja välja hingata, unustab süüa, juua, olemas olla.

Sest kõik, kes on kord sündinud, peavad surema, aga sündinud on neid palju juba aegadest saadik. Sest öeldud oli, et sigige ja teid saagu palju. Sest „Aabrahamile sündis Iisak, Iisakule sündis Jaakob, Jaakobile sündisid Juuda ja tema vennad; Juudale sündisid Taamariga Perets ja Serah, Peretsile sündis Hesron, Hesronile sündis Aram, Aramile sündis Amminadab, Amminadabile sündis Nahson...”

Ja kõik nad surid ühel päeval.

Nii nagu ringleb vesi, ringleb ka aeg. Ajaookeanist kerkinud ajapiisad moodustavad ajapilvi, millest langev ajavihm täidab ajajärvi ja ajajõgesid, mis tulvavad tagasi ajaookeani poole. Ning temagi on seisnud selles vihma, sirutanud selle poole oma nägu ja paljajalu pläterdanud ajalompides. Januse ja pöörasena, üha kurvem ja üksildasem, sest iga ajapiisk on täis möödunud aegade valu ja kannatust. Tundnud põletavat uudishimu teada saada aja saladust, inimese ja olemise saladust; tundnud kõrvetust kurgus, mis ei lase janul taltuda, võttes temalt mõnikord viimsegi jõu, ent teinekord laadides ergastava teadmisega, äratundmisega kõikide asjade tähendusest, iseenda tähendusest, mis lahvatab kui tähevalgus pärast pikki kuid kestnud pilvitust ühel kirkal augustiööl. Lihtsalt ühel ööl, päeval ja hetkel, mil ergastatud ajaioonid sööstavad läbi teadvuse kiirgava välja ja nägemus põimub nägemusega, mis lõpuks pole enam pildid, mis lõpuks on vaid soojus, on teadmine väljaspool sõnu, väljaspool seletatavuse piire.

Ta on sageli nutnud, teinekord just nagu põhjusega. Kord möödus mustlasvoor ta akna alt ja tema nuttis. Nägi, kuidas mustlane tõusis vankril püsti ja plaksutas edvistlevalt piitsa, otsekui teades, et teda vaadatakse. Nuttis lohutamatu kuni ei suutnud enam vastu panna ja tormas teekäänakul peatunud voorile järele.

Mustlane Giulia ronib vankrilt maha ja kopsib jalaga rattarummu, mis sõites oli kahtlaselt kägisenud. Ja tema seisab teetolmus, meeheitel ja õnnelik ühtaegu, näol pisarate kuivanud jutid, teadmata, kas Giulia tundis ta ära — seal akna all seismas, kuskil ajas, selles kirkas ja sogases jões, mis paistab läbi, kui vaataja meel on puhas, ja värvub mudakarva, kui meel määritud.

Giula võtab ta kae, vaatab ta punetavatesse silmadesse, vaatab jooni ta peos ja siis vangutab pead. „Keegi su lähedastest sureb,” ütleb ta ja puurib veelgi sügavamale a silmadesse. „Aga ilmselt sa tead seda isegi.” Ning jälle ei suuda ta end vaos hoida, ta õlad vappuvad, silmist voolab reetlikke pisaraid. Häbenedes tõstab ta käed näo ette. Mustlased kogunevad ta ümber, seisavad nõutult, naeratavad võrgutavalt ja üks plikatirts varastab ta taskust hõbeuuri,

aga tema ei tee väljagi, sest mis tähtsust on üldse millelgi sel hetkel, kui selline valu on teda täitnud, kui ajavool on ta endasse neelanud, kui aeg on andnud talle ta märgi, täitnud ta segaste tundmustega, ilma et ta oskaks neid veel sõnastada. Võib-olla nägi ta seda kõike unes?

Ta on põlvitanud Borgese ette ja pannud pea ta sülle, sest mitte ükski elav pole suutnud teda lohutada. Uksekell heliseb, kuid ta ei liiguta end. See on Borges, kes lõpuks tõuseb ja läheb kobamisi ukse poole.

Ta kõrvus kumiseb kummaliselt. Ta seisab akna all ja vaatab välja. Kõik seal on endine. Võib-olla on lisandunud vaid üksikud puudel istuvad varesed. Aeg-ajalt mõni neist kraaksatab, mõni tõuseb õhku ja maandub laternapostile tee veeres. Silmitseb ümbrust tardunult nagu topis.

Ta kuuleb Borgest midagi hispaania keeles rääkivat, kuid ukse tagant vastatakse talle eesti keeli. Küllap seal on postiljon. Ta kujutleb, kuidas Borges naeratab talle oma pimedate silmadega ja kirjutab kobamisi allkirja. Tähed tulevad suured ja konarlikud.

Lõpuks naaseb Borges tuppa, telegramm näpus. „Sinu vend Carlos on surnud,“ ütleb Borges kõikteadja häälel, millel on veidi kärisev alatoon, nagu oleks ta unustanud kurgu puhtaks kõhida. Borges puudutab ta juukseid. Seda pole teinud kunagi ükski mees. Kuid Borges on surnu.

Ent see kõik oli juba ammu, see kõik on juba minevik. Telegrammitooja on mineviku kuller, kust tema teab, millal tulla.

Mida ta mäletab Kolozsvári sõidust ja matustest? Kummalist ärevust Bukarestis, poesilte, mis meenutasid talle prantsuse keelt; järjekordi nende poodide uste taga ja bensiinijaamades. Autode ketid keerlesid ümber tanklate nagu palvehelmed, mida kellegi võimas käsi lükkis mööda nähtamatut nööri edasi. Ja muidugi kerjavaid mustlasi.

Üks tüdruk küsib talt suitsu, ta ulatab tüdrukule viisakalt pakist nagu kombeks, aga tüdruk rapsab paki tühjaks ja ütleb mingis keeltesegus, et ta on loll turist. Ta paneb ainsa pakki jäänud sigareti põlema, tõmbab selle ahnelt lõpuni ega suitseta rohkem kogu oma elu jooksul. Kunagi varem või kunagi hiljem varastab see tüdruk või mõni teine ta taskust uuri, aga tal pole sellestki kahju. Uur enamasti seisis, sest tal ei tulnud kunagi meelde seda üles keerata. Mustlased meeldivad talle, võib-olla oleks ta nendega kaasagi läinud, kui sellel rändamisel olnuks mingi mõre. Ema tõreleb temaga, et ta pakub lastele suitsu ja on oma asjade suhtes nii hoolimatu.

Teel Kolozsvári läheb nende liinibuss rikki. Kahel pool teed üle madalate küngaste laiuvad okastraadiga piiratud viinamarjaistandused. Reisijad tulevad bussist välja, päike on kütnud bussi kuumaks nagu praehaju. Ta vend suri kõige kuumemal ja põuasemal suvel, kuigi ajal pole iseenesest ju mingit tähtsust. Ta vend sureb ja sünnib veel lõputuid kordi.

Mõne aja pärast läheneb neile järjekordne mustlasvoor, see on sellel teel juba kolmas. Vooris on oma kakssada vankrit. Ta pole kunagi näinud nii palju

mustlasi korraga. Kus on need väljad, millele nad oma laagrid üles löövad?! Ega nad ometi istandusi rüüsta?!

Nende kohal jääb voor seisma ja mustlane Giulia tuleb otse ta juurde ning võtab vastupunnimisest hoolimata ta käe. Giulia teeb talle mõne võõrkeelse sõna ja žestiga selgeks, et ta vend on surnud. Ta ütleb, et teab seda isegi ega maksa selle eest Giulale midagi. Giulia teeskleb solvunud ja ütleb, et mehed ei võta ennustamise eest raha, see on naiste amet ja tema teeb seda vaid heast tahtest. Korraga surub Giulia ta enda vastu ja ütleb, et nüüd on tema ta vend. Talle tungib ninna tugev piibupigi ja higi lehk, ta mõtleb, et Giulia varastab talt rahakoti, aga Giulia ei varasta. Pärast on tal oma mõtete pärast piinlik. Mine võta kinni neid mustlasi.

Mida ta peaks selle mälestusega peale hakkama? Giulaga? Aeg-ajalt ta tuleb taas oma voooriga ja kaob jälle, et meelde tuletada ta venna surma. Mõnikord kujutleb ta Giulat ajajõel eksleva gondoljeerina, kelle paat samblaga kaetud. Nii erksalt kerkib mällu pehkinud puu ja iidsete vete isearalist lehka, milles aeg on põimunud roiskumisega.

Kaarle sureb veremürgitusse. Ühel päeval televiisorit vaadates kõlab tänaval üksik püssilask, läbi akna tuppä tulinud kuul tabab raudahju ja sealt edasi põrgates läbib Kaarle vasema käe pehme koe. Haav millegipärast ei parane, võib-olla on kuul mürgine. Kaarle käsi tursub üles, muutub siniseks ja lõpuks lõigatakse maha. Kahjuks aga jääb operatsioon liiga hiljaks, sest põletik on jõudnud õlavööndisse. Oleks käsi kohe ohvriks toodud, oleks Kaarle ehk elama jäänud, kuid Kaarle ei luba kätt amputeerida.

Nüüd on kirstus üks varrukas tühi, kuid kõik, kes Kaarlele lähenevad ja teda puudutavad, teevad näo, nagu ei märkaks seda. Enne kirstu sulgemist heidab Kaarle naine Margot mehe peale kummuli ja ühtäkki ei liiguta end enam. Kui ta Kaarle pealt ära tõstetakse, selgub, et naine on minestanud. Lapsed arvavad, et nende emagi on surnud, ja pistavad tõnnima, hüüdes midagi ungari keeles.

Temal on kõige valusam oma ema pärast, kes peab matma poega, kuigi need asjad peaksid olema vastupidi. Ema on veelgi rohkem kokku vajunud, kuid ei nuta; silitab Kaarle juba hallinenud juukseid, seisab ja üha silitab masinlikult, justkui oleks unustanud, kus on ja mida teeb.

Lõpuks lastakse Kaarle hauda, kalmule kuhjatakse lilli. Hauakivi pole veel valmis saanud. Sel hetkel, kui kõige toimekamad mehed kühveldavad liiva, mõtleb ta, missuguse epitaafi ta Kaarlele kirjutaks. Võib-olla kõlaks see nii:

„Siin puhkab eesti rändur, kes viibinud paljudes maailma paikades, viljastanud pesakonna võõramaiseid lapsi ja mänginud Koložsvári kudumisvabriku näiteringis. Ta ei teinud kunagi seda, mida oma sisimas arvas tahtvat; ta isegi ei teadnud, mida ta tegelikult tahtis.“

Ta avab akna ja laseb tuppä külma, karget talveõhku. Taevas sähvib välke, aga müristamine järgneb alles tüki aja pärast. Talvist äikest on olnud varemgi, see ei

üllata teda nii väga, kuigi ehk paneb hetkeks võpatama. Mõnikord on koos äikesega sadanud lund, ent täna mitte. Maad katab eilsete päevade vaip. Väli ta ees on selge ja kirgas otsekui vatt, pehme, õhkudes külma, õhkudes sooja.

Ta läheb üle selle välja nagu buda munk, üll pruun mungakuub ja oranž kapuuts. Külmakartmatu, justkui eksinud siia kaugele põhjamaale. Ühtäkki on ta õnnelik.

00

Kui ema tuleb, on tuba tühi. Ukse avamisel tekkinud tuuletõmbusest paiskub aken mürtsuga kinni ja lillepott kukub põrandale ning puruneb. Ema paneb mantli nagisse, koristab põrandale kukkunud mulla ja paneb lille vette. Siis seisab ta millegipärast akna all ja vaatab välja. Äkitselt läbib ergav välk taeva ja teine tabab maja ees seisvat kioskit, mis süttib põlema nagu põõsas. (On ebatõenäoline, et emale meenub sel hetkel kummaline juhtum prohvet Moosesega, kes Hoorebi mäe jalamil loomi karjatades märkab korraga põlevat kibuvitsapõõsast. Ühismälu manab sageli esile sümboleid, ilma neid lahti seletamata.)

Ema on tükk aega pimestatud ega näe midagi. Möödub pikk hetk, enne kui leegitsev kiosk sulab hämust välja ja ema cristab inimesi selle ümber. Kostab tuletõrjesireni, samas on pritsimehed kohal ja ujutavad kioski veejoaga üle. Mustad tukid ajavad veel tükk aega suitsu välja. Siis ongi pime.

Millegipärast ei võta ema kaua aega tuld üles. Istub hämaras kirjutuslaua taga. Lõpuks süütab laualambi, korrastab laual vedelevaid pabereid, ühelt neist loeb (olles eelnevalt sättinud prillid ninale): „Mida me peaksime teadma kirjanik Andreas Bachmannist, kui teda ühtäkki meie keskel enam ei oleks? Jah, ta on kirjutanud mitu raamatut, teda on peetud andekaks, kuid tegelikult on ta täielik lollpea. Kui ta peaks edaspidi vaikima ja avalikust elust kõrvale tõmbuma, siis ei tuleks seda võtta mingi ränga kaotusena. Ühelgi sõnal, mis ta on kirjutanud, pole mingisugust mõtet. Ta on tõlkinud ka mõned esseed, kuid tema tõlketegavustki ei maksa võtta liiga tõsiselt. Veel vähem võib usaldada tema teadmisi. Selles poleks midagi üllatavat, kui tema legendaarne elulugu oleks, ümberpöörduvalt, täiesti tavaline, koosnedes vaid juhuslikest vigadest ja vähesest olemuslikust tõest. Ühesõnaga...“

Ema otsib lauasahalist puhta paberilehe ja kirjutab: „Kallis Andreas! Mis rumalusi sa oled siia paberile pannud?! Ma loodan, et sa seda kõike tõsiselt ei mõtle.“

Ootasid sind mitu tundi, aga sind ei tulnud. Ära teinekord jäta akent lahti, nüüd kukkus tuuletõmbuse pärast üks lillepott maha. Sa pead selle ümber istutama, ma ei tea, kus sul need tühjad lillepotid võiksid olla. Mul oleks vaja paar pilti seinale riputada, võib-olla tuled mõnel päeval läbi ja aitad. Pildid on juba mitu aastat nurgas tolmunud, aga mis nad sedasi tühja seisavad. Nägemiseni. Ema.“

Ema istub veel mõnda aega. See oli nii veider, et välk sedasi kioskisse lõi.

Müüja ilmselt sai välja, sest kiirabi ei kutsutud. Enne lahkumist loeb ema veel läbi Borgese essee „Legendi vormid“. Tõlke käsikiri on korralikult raamatu vahel. Kaanele on kirjutatud: „Other Inquisitions 1937–1952. Jorge Luis Borges. In this eloquent collection of philosophical, metaphysical, and literary essays „...one has the pleasure of contact with a mind perhaps unique in contemporary letters.“ — Choice. Washington Square Press.“

On juba väga hilja, kui ema lõpuks tõuseb ja läheb.

000

J. L. Borges. LEGENDI VORMID

Inimesed leiavad, et on ebameeldiv näha vanurit, invaliidi või surnukeha, ja kummatigi alluvad vananemisele, haigusele ja surmale kõik olendid; Buddha ütles, et see mõte ajendas teda jätma oma kodu ja vanemad ning riietama end askeedi kollasesse rüüsse. Tema tunnistus on kirjas ühes pühadest raamatutest. Ühes teises raamatus on üles tähendatud mõistujutt viiest jumalate poolt läkitatud salajasest saadikust: lapsest, vanast küürus mehest, halvatus, kurjategijast piinapingil ja laibast, kes osutavad talle, et see ongi meie saatus — sündida, saada vanaks, kannatada, ära kanda oma õiglane karistus ja surra. Surnute riigi kohtumõistja (india mütoloogias kuulub see roll Jamale, sest tema oli esimene inimene, kes suri) küsib patuselt, kas ta nägi saadikuid. Too mõõnab, et nägi, kuid ei saanud aru nende sõnumist; valvur suleb ta leegitsevasse majja. Võib-olla Buddha ei mõelnud seda mõistujuttu ise välja. Meid rahuldab teadmine, et ta on sellest rääkinud („Majjhimanikāya“, 130) ja et ta võib-olla kunagi ei seostanud seda enda eluga.

Tegelikkus võib olla liiga keeruline, et seda suusõnaliselt edasi anda. Legendid taasloovad seda viisil, millesse juhus teeb muudatusi, ja võimaldavad sel suust suhu liikudes läbida tervet maailma. Vana mees, haige mees ja surnud mees on olemas nii mõistujutus kui ka Buddha tunnistuses. Aeg tegi kahest tekstist ühe ja vormis neid kokku sulatades uue loo.

Siddhartha, bodhisatva ja eel-buda, on suure kuninga Suddhodana poeg, kelle sugu põlvneb otse päikesest. Tema eostumise ööl näeb ema unes, et ta juurde tuleb kuue kihvaga valge elevant ja puudutab ta paremat külge.¹ Tark ennustab, et ta poeg kas hakkab valitsema kogu maailma üle või paneb pöörlema õpetuse ratta² ja õpetab inimestele, kuidas vabastada end elu ja surma

¹ Meie jaoks on see ülenägu läbinisti inetu, kuid mitte hindudele. Koduloomast elevant on graatsilisuse sümbol. Kõrvaltvaataja ei tohiks sarvede paljusust segi ajada kunstiga, mis jumala kõikvõimsuse sisendamiseks loob paljude käte ja nägudega figure. Kuus on tavaline number (kuus teed ümberstinniks; kuus Buddha palet; kuus peamist punkti, mis määravad seniidi ja nadiiri; kuus jumalust, keda „Jadžurveda“ ninetab Brahma kuueks ukseks).

² See metafoor võis tiibetlasi viia mõttele luua ratta või silindri kujulisi palvemasinaid, mis tiirlevad ümber oma telje ja on täidetud rullikeeratud paberiribadega, millel korduvad maagilised sõnad. Osa neist on käsitsi pööratavad, teised sarnanevad suurte veskitega ja neid paneb liikuma tuul või vesi.

probleemist. Kuningas, kes eelistab oma poja suurust mõõta vaid ajaliste ja mitte igavikuliste väärtustega, suleb ta paleesse, millest on kõrvaldatud kõik asjad, mis võivad osutada kaduvusele. Nõnda kulutab ta illusoorsele õnnele kakskümmend üheksa aastat, mis pühendatud meelelistele naudingutele. Ühel hommikul sõidab Siddhartha oma kaarikuga välja ja näeb hämmastunult küürakat meest, „kelle juuksed ei ole samasugused nagu teistel inimestel, kelle keha ei ole samasugune nagu teistel inimestel“, kes kõndimiseks toetub bambuskepile ja kelle keha võbiseb. Ta küsib, kes too mees on; kaarikujuht seletab, et see on vana mees ja et ühel päeval näevad niimoodi välja kõik inimesed maailmas. Rahutuna käsib Siddhartha kaarikujubil otsemaid koju tagasi pöörduda, aga ühel teisel väljasõidul näeb ta meest, kelle ihu, kurnatud leeprast ja palavikust, on täis haavandeid; kaarikujuht seletab, et see mees on haige ja et selle ohu eest ei ole kaitstud keegi. Järgmisel väljasõidul näeb Siddhartha meest, keda kantakse surnuraamil; see liikumatu kuju on koolnu, öeldakse talle, ja igauks, kes on sündinud, peab ükskord surema. Järgmisel, viimasel väljasõidul näeb ta kerjajunu, kes ei ihka kumbagi — ei elada ega surra. Tema palgel on rahu; Siddhartha on leidnud oma tee.

Hardy („Der Buddhismus nach älteren Pali-Werken“) kiidab legendi värvikust. Tänapäeva indoloog A. Foucher (kelle pilkav toon pole mitte alati intelligentne ja viisakas) kirjutab bodhisatva varasemat võhiklikkust mööndes, et selles loos on nii dramaatilisi arenguid kui ka filosoofilist sügavust. Viienda sajandi algul, otsides pühasid raamatuid, sooritas munk Fa-Hien palverännaku Hindustani kuningriikidesse. Ta nägi Kapilavastu linna varemeid ja nelja kuju, mis Ašoka oli püstitanud linna müüridest põhja, lõuna, ida ja lääne suunas, et tähistada Siddhartha ootamatuid kohtumisi. Seitsmenda sajandi algul kirjutas kristlik munk romaani „Barlaam ja Josaphat“. Josaphat (Joasaf, bodisatva) on India kuninga poeg. Astroloogid ennustavad, et ta hakkab valitsema tohtut riiki, Auhilguse Kuningriiki. Kuningas suleb Josaphati paleesse, kuid teda aitavad inimeste õnnetus olukorras selgusele jõuda pime mees, leeprahaige ja surija. Lõpuks pöörab eremiit Barlaam ta usuellu. See legendi kristlik versioon oli tõlgitud paljudesse keeltesse, kaasa arvatud saksa ja ladina keel; Hakon Hakonarsoni vahendusel jõudis „Barlaami saaga“ umbes kolmeteistkümnenda sajandi keskel ka Islandile. Kardinal César Baronio lülitas Josaphati oma revisjoni ajal (1585—1590) Rooma Martüroloogiumi. 1615. aastal, lõpetades oma teost „Décadas“, osutas Diego de Couto india võltsmüüdi sarnasusele ehtsa ja vaga looga pühast Josaphatist. Lugeja võib sellele ja paljudele muulegi kinnitust leida Menéndez y Pelayo „Origenes de la Novela“ esimesest köitest.

Müüdis, et Rooma otsustas Buddha lääneriikides kanoniseerida, oli paraku üks viga: osutatavad kohtumised on küll mõjuvad, ent ka ebausutavad. Siddhartha neli väljasõitu ja neli nähtud kuju ei suuda sellist pööret põhjendada. Esteetikale on pühendatud vähem tähelepanu kui hinge pööramisele, üritasid õpetatud mehed seda anomaaliat õigustada; Koeppen („Die Religion des Buddha“ I, 82) märgib, et legendi viimases variandis on leeprahaige, koolnu ja

munk meelepete, mille jumalused on Siddhartha juhendamiseks esile kutsunud. Sanskritikeelse eepose „Buddhakharita“ kolmandas köites on lugeda, et surnud mehe löid jumalad ja kuna nemad teda ka kandsid, nägid seda ainult kaarikujult ja prints. Kuueteistkümnest sajandist pärit müütilises eluloos kujutavad neli ilmutist endast nelja jumala ümberkehastust (Wieger: „Vies chinoises du Boudha“, 37–41).

„Lalitavistara“ on läinud veel kaugemale. Lehekülgedel, millel proosa ja väärsid puhtas sanskritis, on Lunastaja elulooga nii üle pakutud, et see tekitab hämmastust ja muutub rusuvaks. Buddha, keda ümbritsevad kaksteistkümme tuhat munk ja kolmkümme kaks tuhat bodhisatvat, ilmutab jumalatele kirjasõna. Neljandast taevast* määrab ta kindlaks ajastu, kontinendi, kuningriigi ja kasti, millesse ta sünnib, et surra viimast korda. (Tema kõnet saadavad kaheksakümme tuhat litauri; tema ema keha täidab kümme tuhande elevandi jõud.) Selles kummalises poeemis suunab Buddha oma saatuse iga etappi; ta paneb jumalad kujutama nelja sümbolset figuuri, ja kui ta küsitseb kaarikujult, teab ta juba isegi, kes need on ja mida nad tähendavad. Foucher arvates pole see midagi muud kui autorite truualamlikkus, mis ei lase neil leppida mõttega, et Buddha ei tea seda, mida teab teener. Minu meelest väärib see mõistatus teistsugust seletust. Buddha loob need kujud ise ja küsib nende tähendust kelleltki kolmandalt. Teoloogiliselt võiks vastata vahest ka nii: tegemist on mahajaana koolkonna teosega, mis õpetab, et ajalik Buddha on igavikulise Buddha emanatsioon või peegeldus; taevane Buddha juhib sündmusi, maine Buddha saadab need täide või kannatab nende läbi. (Ühes teises meie sajandi mütolooias või sõnastikus räägitakse mitteteadvustatud tegevusest.) Inimlik pool Pojast, Jumala ümberkehastusest, oli võimeline ristilt kisendama: „Mu Jumal, mu Jumal, miks sa oled nii hüljanud?!“; niisamuti kohkus ka Buddha inimlik pool nende kujude ees, kelle ta enda jumalikkus oli loonud. Säärased dogmaatilised peensused pole selle probleemi lahendamiseks hädavajalikud. Piisab kui meenutada, et kõik india religioonid ja eriti budismi õpetavad, et maailm on meelepete. See on (Buddha) „mängu täpne kirjeldus“, osutab Winternitz lalitavistara tähendusele; mahajaanas tähistab mäng ehk unenägu Buddha elu maal, mis on üks teine unenägu. Siddhartha valib endale rahvuse ja vanemad, Siddhartha modelleerib neli kuju, kes täidavad ta hämmastusega, Siddhartha määrab, et üks teine kuju otsustab esimeste kujude tähenduse üle — mis kõik on mõistuspärane, kui me vaatleme seda Siddhartha unenäona. Või veel parem, kui me vaatleme seda nagu unenägu, milles ka Siddhartha on vaid üks figuur (nagu leeprahaige ja munk); unenägu, mis polegi tegelikult unenägu — sest budismi põhjakoolkonna³ jaoks on maailm ja

* Neljas taevas, üks „puhastest väljadest“, (sanskrit) *tuṣita*, on paik, kus asuvad „rahulolevad jumalused“ ja kõik budad, kes sünnivad maailma viimast korda. Kõige sagedamini seostatakse selle kohaga buda Maitrejat, kes viimase ümbersündiva budana vabastab kõik olendid sansarast. (Tölk.)

³ Rhys Davids paneb põlu alla väljendi „põhjakoolkond“, mille võttis tarvitusele Burnouf, kuid see mõiste ei mõju hoopiski nii rängalt kui „suur ristmik“ või „suur sõiduk“, mis võib panna lugeja kõhklema.

proselüüdid ja nirvaana ja ümbersünniahel ja Buddha ühtviisi ebatõesed. Keegi pole vaibunud nirvaanasse, loeme kuulsast traktaadist, sest ühismööduta, loendamatult hulga olendite vaibumine nirvaanasse on kui võluri maagia jõul loodud fantasmagooria haihtumine; ja teisel on kirjutatud, et kõik on pelk tühjus, pelk nimi, kaasa arvatud raamat, mis seda deklareerib, ja inimene, kes seda loeb. Paradoksaalne, kuid arvudega liialdamine pigem vähendab kui suurendab tõesust; kaksteist tuhat munk ja kolmkümniend kaks tuhat bodhisatvat on vähem konkreetseid kui üks munk ja üks bodhisatva. Tohutud vormid ja määratu suured arvud (XII peatükis on kahekümne kolmest sõnast koosnev arvude seeria, milles nullide hulk järjest kasvab: 9-st 49-ni, 51-ni ja 53-ni) on monstroosne seebimull, mittemillegisuse emfaas. Nii tungib ebareaalne pidevalt jutustusse sisse; esmalt omandavad fantastilise rüü figuurid, siis prints ja ühes printsiga kõik sugupõlvad ja universum.

Üheksateistkümnenda sajandi lõpul pakkus Oscar Wilde välja uue variatsiooni. Õnnelik prints sureb palae eraldatuses, kurbust avastamata, kuid seda tunneb peale tema surma valmistatud kuju oma pjedestaalil.

India kronoloogia on ebamäärane; veelgi vähem võib usaldada minu teadmisi. Koeppen ja Hermann Bech on võib-olla niisama ekslikud kui kompilaator, kes riskis selle artikli kirjutada. Ma ei oleks üllatunud, kui minu legendi ajalugu, vastupidi, polekski legendaarne, vaid koosneks olemuslikust tõest ja juhuslikest vigadest.

